

УДК 631.11:331

К. М. Дідур,
к. е. н., доцент кафедри економіки,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ВІДТВОРЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

K. Didur,
PhD in Economics, associate professor of department of economics, Dnipro State Agrarian and Economic University

PROBLEMS AND DIRECTIONS OF REPRODUCING LABOR POTENTIAL IN RURAL AREAS

Розглянуто особливості сучасного формування трудового потенціалу підприємств в аграрному секторі. Досліджено демографічні процеси, котрі відбуваються в сільській місцевості. Проаналізовано міграцію сільського населення як одну із причин зменшення сільського трудового потенціалу. Розглянуто природній приріст сільського населення та причини, через які підвищується смертність. Досліджено рівень забезпеченості сільських населених пунктів України об'єктами соціально-економічної інфраструктури. Виявлено проблему низької кваліфікації працівників сільськогосподарських підприємств та причини цього явища. Проаналізовано рівень зайнятості та безробіття сільського населення. Розроблено комплекс заходів для подолання безробіття в сільській місцевості. Запропоновано напрями ефективного відтворення і раціонального використання сільського трудового потенціалу.

Special aspects of modern formation of the labor potential at the enterprises in the agricultural sector have been considered. Demographic processes occurring in rural areas have been investigated. Migration of the rural population as one of the reasons for reduction of the rural labor potential have been analyzed. Natural increase in the rural population and the reasons for increase in mortality have been considered. The level of provision of Ukrainian rural settlements with the social and economic infrastructure facilities have been researched. The problem of low proficiency of the agricultural enterprises' workers and the reasons of this phenomenon have been revealed. The level of employment and unemployment of the rural population has been analyzed. A set of measures to overcome unemployment in the rural areas has been developed. Directions of effective reproduction and rational use of the rural labor potential have been suggested.

Ключові слова: безробіття, зайнятість, інфраструктура, сільськогосподарське підприємство, трудовий потенціал.

Key words: unemployment, employment, infrastructure, agricultural enterprise, labor potential.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Забезпечення безперервності процесу суспільного виробництва товарів та послуг потребує систематичного відновлення трудового потенціалу. Процеси депопуляції, мігра-

ція, проблеми соціально-економічної інфраструктури, що характерні для більшості сільських територій, зумовлюють необхідність наукового обґрунтування та розробки практичних рекомендацій відтворення

Рис. 1. Кількісна та якісна характеристика сільського трудового потенціалу

Джерело: [3].

та раціонального використання сільського трудового потенціалу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питання сутності процесу відтворення трудового потенціалу стали предметом наукового дослідження значного кола вчених таких, як: В. Андрійчук, В. Бортник, Т. Гошко, І. Думенко, М. Жибак, О. Замора, О. Клокар, О. Кузьмак, Т. Мазана, Н. Рудік, Т. Штерма, В. Юдіна, О. Яценко [1—13]. Проте, незважаючи на пильну увагу зі сторони вчених, комплексного вирішення наявних проблем дотепер не запропоновано, проблеми відтворення трудового потенціалу сільської місцевості залишаються актуальними і вимагають подальших досліджень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідити особливості відтворення трудового потенціалу в сільській

місцевості та запропонувати напрями подолання існуючих проблем у сфері відтворення трудового потенціалу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Протягом багатьох років в умовах соціалістичної системи планової економіки сільський трудовий потенціал використовувався головним чином для забезпечення робочою силою сільськогосподарських підприємств. Основними ознаками його функціонування була загальна обов'язковість влаштування на роботу кожного працездатного, використання системи моральних та матеріальних стимулів збільшення продуктивності праці, дієздатність системи навчання та перепідготовки персоналу. На теперішньому етапі розвитку національного аграрного сектору економіки перед підприємствами постають якіс-

Таблиця 1. Динаміка кількості постійного населення Дніпропетровської області

Показники	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. у % до 2012 р.
Все населення, тис.	3320,30	3307,80	3292,40	3276,60	3254,90	98,03
міське	2772,20	2763,20	2751,80	2740,00	2722,10	98,19
сільське	548,10	544,60	540,60	536,60	532,8	97,21
% до всього населення						
міське	83,50	83,50	83,60	83,60	83,60	0,1 в.п.
сільське	16,50	16,50	16,40	16,40	16,40	- 0,1 в.п.
Із загальної кількості населення, тис.						
чоловіки	1530,10	1521,40	1514,40	1510,10	1486,52	98,25
жінки	1822,10	1811,80	1802,60	1794,40	1768,38	98,01
% до всього населення						
чоловіки	45,64	45,64	45,66	45,70	45,67	0,03 в.п.
жінки	54,36	54,36	54,34	54,30	54,33	-0,03 в.п.

Джерело: розраховано автором.

но нові вимоги до формування та забезпеченості персоналом. Економічний розвиток агропромислового сектору України неможливий без наявності здорових, освічених, кваліфікованих, з високою трудовою мотивацією працівників, здатних реалізувати свої інтелектуальні та фізичні здібності для задоволення власних потреб і суспільства в цілому [1]. Потреба в зміні підходів стосовно економічно обгрунтованого використання персоналу викликана погіршенням соціального розвитку на селі, негативною демографічною ситуацією, некваліфікованим менеджментом в більшості аграрних підприємств. Головним резервом підвищення якості та результативності сільськогосподарського виробництва є створення потужного кадрового потенціалу аграрних підприємств та удосконалення системи управління ним [2].

Трудовий потенціал аграрних підприємств має свої характеристики та особливості формування, котрі обумовлені специфікою сільськогосподарської сфери виробництва. Кількісна та якісна характеристика сільського трудового потенціалу наведена на рисунку 1.

Особливості сучасного формування трудового потенціалу підприємств в аграрному секторі обумовлені: функціонуванням різноманітних організаційно-правових структур на основі приватної форми власності на землю та майно; формуванням багатуукладності в сільському господарстві; непривабливістю аграрної праці; обмеженістю видів трудової діяльності в сільській місцевості; необхідністю повсякчасного пристосування до швидких змін ринкового середовища; відтоком освічених та кваліфікованих спеціалістів та небажанням молоді повертатися в село; системною кризою в галузі; відсутністю дієвих стимулів та гарантій стабільної зайнятості; менталітетом селян; ди-

ференціацією жителів міст та селянства за рівнем грошових доходів; недостатньою увагою держави в забезпеченні нормальних соціальних умов життя і праці сільських жителів; специфікою аграрного виробництва та його продукції як товару, котрий істотною мірою визначає ринкові цілі, цінову політику, дистрибуцію тощо. Та головною особливістю є те, що їх працівниками аграрних підприємств, в основному, є жителі відповідних сільських населених пунктів, і саме сільське населення є основою формування трудового потенціалу аграрних підприємств, а тому його зміни суттєво позначаються на чисельності та структурі персоналу аграрних підприємств. Проте теперішній стан демографічних процесів, котрі протікають в сільській місцевості, з одного боку, відбиває дієвість минулої соціально-економічної політики держави стосовно розвитку сільського господарства, а з іншого — вказує соціальне середовище, котре створює майбутній трудовий потенціал аграрних підприємств. Тому дуже важливим є дослідження демографічних процесів, котрі відбуваються в сільській місцевості, оскільки саме в ній формується та розвивається майбутній кадровий потенціал аграрних підприємств [4].

Як видно з даних таблиці 1, Дніпропетровщина є більш промисловим, ніж сільськогосподарським регіоном, оскільки частка міського населення більш ніж в п'ять разів перевищує долю сільського населення. Проте, незважаючи на це, розвиток сільськогосподарської галузі має дуже велике значення, оскільки вона покликана забезпечувати потреби населення у продуктах харчування, в деяких видах продукції легкої промисловості, окремими медичними препаратами [5].

Як свідчить аналіз даних, в найближчі роки кількість сільського населення буде щорічно зменшуватись. Це зумовлено: негативними на-

слідками адміністративних перетворень сільських поселень у міські, відсутністю рівно-партнерських міжгалузевих взаємовідносин, поганими умовами праці й житловими умовами для жителів села, низьким рівнем доходів, відношенням до аграрного виробництва як до демографічного та економічного донора. Через неякісну сільську освіту сільська молодь обмежена в доступі до отримання престижних спеціальностей, а це, в свою чергу, направляє сільську молодь на низькооплачувані роботи як в міста, так і за кордон [6].

У структурі сільського населення переважають старші вікові групи, котрі за своїми фізіологічними особливостями не мають змоги впливати на процес відтворення селян. Невелика частка населення (7%) віком від 15 до 34 років у загальному складі області свідчить про несприятливу демографічну ситуацію в регіоні, оскільки саме молодь є основною продуктивною силою та основою самовідтворення людності [7]. Щорічне зменшення чисельності сільського населення обумовлено міграцією їх у міста, котрі розбудовувалися швидшими темпами та могли забезпечувати мігрантів роботою та ліпшими умовами проживання.

Міграція активної частини сільського населення підвищує показник старіння, що призводить до збільшення кількості розлучень, зменшення кількості шлюбів та народжування дітей у сільській місцевості. Частіше за все мігрує найактивніша і найбільш працездатна вікова група сільського населення — молодь, що в свою чергу викликає суттєве погіршення демографічної ситуації на селі. Зменшується не лише приріст сільського населення, а й доля працездатної його групи, збільшується доля малопрацездатної та непрацездатної груп, а тому погіршується професійно-кваліфікаційна характеристика персоналу, уповільнюється впровадження нової техніки у виробництво, раціональність її використання, погіршуються форми організації праці. В 2016 році міждержавний міграційний приріст склав — 174 особи, а міжрегіональний міграційний приріст — 1177 осіб.

Одними з найголовніших факторів, які впливають на зменшення чисельності сільського населення є зменшення народжуваності та зростання смертності. Протягом останніх двадцяти років природний приріст сільського населення є від'ємним, тобто смертність сільського населення перевищує народжуваність. У 2016 р. природне скорочення селян Дніпропетровської області склало 4418 осіб, для порівняння в 1995 р. і цей показник склав

6754 осіб. Через значне зниження рівня доходів селян молодь не поспішає народжувати дітей, або обмежується однією дитиною; населення старших вікових груп не може дозволити мати в своєму раціоні продукти харчування, що необхідні для розвитку та підтримки здоров'я. Також на зростання смертності впливає низька якість медичного обслуговування, наслідки Чорнобильської аварії та екологічне забруднення території відходами промисловості. Через прогресуючу тенденцію звуження аграрного виробництва, демографічну кризу, неспроможність забезпечення достатнього доходу населення, падіння життєвого рівня селян, міграцію молоді, українське село опинилося на межі зникнення, що в свою чергу значно вплинуло на економічну активність населення сільських територій.

У свою чергу занепад соціально-економічної інфраструктури сільських територій, відсутність нормальних умов для праці та проживання, підтверджує наявність глибокої кризи. Скрутне становище економіки села, тривале недофінансування соціальної сфери призвели до загрози фізичного руйнування її матеріально-технічного потенціалу.

Не дивлячись на вищий рівень забезпеченості житловою площею (28,1 кв. м на 1 мешканця у сільській місцевості на протипагу 23,5 кв. м у місті у 2016 р.), рівень благоустрою сільського житла частіше за все не відповідає вимогам сучасності. На період 2016 року лише 38,7% житлової площі в сільській місцевості були обладнані водопроводом, 28,2 — каналізацією, 89,1% — центральним опаленням, 87,2% — газом, 13,1% — гарячим водопостачанням.

У критичному стані в селі перебувають заклади культури, освіти, охорони здоров'я. Існуюча матеріальна база культурно-побутових закладів не відповідає нормам. У сільській місцевості заклади освіти в більшості випадків не мають сучасних технічних обладнань для навчання, не вистачає працівників освітньої сфери, а рівень їх кваліфікації значно нижчий, ніж в місті. Охоплення дітей дошкільними закладами складало у 2016 р. у селі лише 36 %, в той час як у місті — 69 %. Побудова та введення в роботу нових дитячих садочків відбувається вкрай нерівномірно та занадто повільно.

Виявлена проблема низької кваліфікації працівників сільськогосподарських підприємств, рівень освіти працівників аграрного сектора економіки залишається одним з найнижчих серед усіх галузей економіки. Станом на кінець 2016 р. в сільському господарстві

частка осіб, котрі мали повну вищу освіту, майже в 2 рази нижча, ніж в середньому по галузях економіки України. В багатьох господарствах Дніпропетровської області не відбувається помітного поліпшення персоналу через низьку закріпленість молодих спеціалістів, випускників [8]. Із випускників, що одержують направлення на роботу в сільське господарство, кожен четвертий не починає роботу за напрямом і майже 50 % звільняється протягом першого року роботи, переходячи в інші, високооплачувані сфери виробництва. Більш того, вища освіта не гарантує молодим спеціалістам підвищення їх матеріального стану, оскільки в сільському господарстві найнижчий рівень оплати праці. В 2010 р. заробітна плата робітників сільського господарства була на 34% менша, ніж працівників інших видів економічної діяльності, в 2016 р. ця різниця складала 31%. За таких умов не виконуються відтворювальна та стимулююча функції заробітної плати [9]. Аналізуючи причини низької ціни сільської робочої сили, слід визначити ряд факторів. По-перше, це мізерність оплати праці, зумовлена неефективністю сільськогосподарського виробництва, нижчою його прибутковістю порівняно з іншими галузями. Серйозною проблемою підвищення заробітної плати є фінансові труднощі, що проявляються у нестачі оборотного капіталу. Крім того, підвищення заробітної плати стримується і через те, що це призведе до зростання собівартості сільськогосподарської продукції, яка і без того не відрізняється високою прибутковістю [10]. Збереження такого стану є згубним не тільки для аграрного виробництва, але й у цілому для розвитку сільських територій, оскільки село не тільки не одержує необхідних йому фахівців, але й продовжує втрачати найбільш підготовлену частину сільської молоді через навчальні заклади.

До негативних наслідків у соціальному плані призводить руйнування інфраструктури сільських лікувальних закладів. Потенціал сільських дільничних лікарень скорочувався із року в рік, і лише зараз маємо незначні тенденції покращення даної ситуації. На жаль, практично припинені виїзні форми медичного обслуговування, знизилися обсяги та якість профілактичних медичних заходів.

При дуже низькому рівні введення в експлуатацію установ культури дуже швидко старіють та зношуються їх основні фонди, збільшується число закладів, що закриваються без подальшого відновлення їх функціонування. Чисельність закладів культури клубного типу

в сільській місцевості скоротилась за 1996—2016 рр. на 33,2 %, кількість бібліотек за ці роки скоротилась на 21,2%. Слід відзначити, що через високий рівень зношеності основних фондів фактичні втрати потенціалу інфраструктури сільських територій істотно перебільшують офіційні дані.

Варто відмітити, що вкрай низький сучасний рівень соціальної інфраструктури села створює реальні передумови для погіршення соціально-демографічної ситуації в сільській місцевості. Подолання проблем, що склалися в цій галузі вимагає безпосереднього втручання держави шляхом фінансування конкретних цільових програм соціального розвитку села.

У Дніпропетровській області рівень зайнятості сільського населення складає приблизно 54,7%, міського населення — 62,0%. Люди змушені працювати за мінімальну платню, щоб хоч якось забезпечити себе та дітей, адже в теперішній час у селі набагато складніше знайти роботу, ніж в місті. Проте, для порівняння, кількість зайнятого міського населення серед економічно активного населення міст є приблизно таким же, як і на сільських територіях. Аналізуючи рівень зайнятості, необхідно зазначити, що як серед сільського так і міського населення, найнижчим він є серед двох вікових груп: 15—24 роки та 60—70 років. До першої вікової групи належать студенти вищих навчальних закладів, технікумів, професійних училищ, які закінчили навчання, а знайти роботу не можуть, оскільки всі підприємства та установи вимагають досвід роботи та високу кваліфікацію. До другої групи належать пенсіонери, які були вивільнені за віком, проте бажають працювати. Проте сільська зайнятість порівняно з зайнятістю у містах має свої особливості, котрі полягають у такому: однією з найголовніших особливостей сфер зайнятості на селі є сезонність сільськогосподарської праці, котра створює тимчасові значні резерви праці; у переважанні сільського господарства, відповідно переважаючою сферою зайнятості на селі є сільськогосподарське виробництво; сільські сфери зайнятості відрізняються від міських більш вузьким набором спеціальностей, за котрими можуть бути використані працівники; у сільській місцевості умови праці та життя родин щільно пов'язані, як правило, з одним підприємством і з результатами його функціонування, що значно зменшує можливості лавірування сільського трудового потенціалу; у сільській місцевості недостатньо розвинута соціальна інфраструктура, яка, на нашу думку,

має досить вагомий вплив на закріплення тут працівників, їх здатність до праці [11].

Рівень безробіття в сільській місцевості складає 8,1%, в міських поселеннях — 7,1%. Кількість безробітних з 2009 р. по 2016 р. у сільських населених пунктах збільшилась на 20%. Збільшення безробіття в сільській місцевості пов'язано зі скороченням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, втратою аграрним сектором виробничого потенціалу, зниженням конкурентоспроможності аграрного виробництва, реформуванням сільського господарства, розвитком нових форм господарювання та власності, занепадом та зникненням цілих підгалузей, зниженням престижності праці й переходом працівників в інші різноманітні сфери діяльності, зокрема в сферу прихованої, неформальної зайнятості на "чорному" ринку праці. Проблема сільського безробіття переростає у площину "вимивання" на сьогодні та в перспективі демографічної професійно-освітньої бази працевлаштування як безпосередньо галузі сільського господарства, так і переробних, та інших галузей [12]. Підвищення рівня безробіття спричинило погіршення рівня життя, негативно позначилось на молоді, дітях, людях похилого віку, а закони та програми, котрі стосуються реформування аграрного виробництва, розвитку соціальної сфери села та підвищення боротьби з безробіттям, прийняті Верховною Радою та Урядом за останні роки, не виконуються повною мірою та не мають помітного впливу на сферу зайнятості в селі та в країні в цілому [13].

Для подолання безробіття в сільській місцевості необхідно: розвивати трудомісткі галузі в сільському господарстві, вдосконалити нормативно-правову базу для забезпечення розвитку аграрного виробництва та збільшення рівня зайнятості в сільській місцевості; створити додаткові робочі місця в галузях сільського господарства, агросервісного обслуговування, переробних підприємствах тощо; покращити систему реалізації виготовленої продукції, за допомогою втручання держави через захист національного виробника та надання системи пільг стосовно оподаткування продукції, що експортується; відновити систему державного цільового замовлення на підготовку спеціалістів відповідно до потреб аграрних підприємств, забезпечення гарантій працевлаштування за спеціальністю після отримання освіти; заохочувати диверсифікацію сільської економіки, що буде сприяти підвищенню зайнятості населення, включаючи розвиток малого й се-

реднього бізнесу, індивідуальної підприємницької діяльності в несільськогосподарській сфері; впровадити в сільськогосподарське виробництво нові технології, що потребують використання кваліфікованих кадрів, з одночасною адаптацією некваліфікованого персоналу до нових вимог; впровадити в сільській місцевості мережу освітніх програм, направлену на професійне навчання, підвищення кваліфікації, перекваліфікацію тощо; поширити "сільський зелений туризм", що надасть додаткові робочі місця в сільській місцевості та підвищить рівень доходів селян.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, ефективне відтворення і використання сільського трудового потенціалу потребує системного зв'язку нормативно-правових, соціальних, організаційних, економічних, демографічних заходів підтримки з боку суспільства та держави. Розв'язання соціальних проблем, розвиток інфраструктури сільської місцевості, розробка цільових програм щодо надання житла й інших соціально-побутових і культурних послуг молодим фахівцям, підняття престижності сільської праці, збільшення рівня заробітної плати буде позитивно впливати на кількісне та якісне відтворення трудового потенціалу аграрного сектору економіки та сприятиме забезпеченню сталого розвитку сільських територій.

Література:

1. Штерма Т.В. Стан та проблеми мотивації праці персоналу сільськогосподарських підприємств Чернівецької області [Електронний ресурс] / Т.В. Штерма // Збірник наукових праць "Економічний аналіз". — Вип. 7. — 2010 р. — Режим доступу: http://econa.at.ua/Vypusk_7/shterma.pdf
2. Клокар О.О. Підвищення ефективності відтворення трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств / О.О. Клокар // Економіка АПК. — 2011. — № 10. — С. 112—115.
3. Кузьмак О.І. Формування кадрового потенціалу АПК // Економіка і управління. — 2004. — № 3 (25). — С. 91—96.
4. Гошко Т.Д. Формування персоналу сільськогосподарських підприємств Львівської області / Т.Д. Гошко, В.Д. Черевко // Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК. — 2010. — № 17 (2). — С. 528—532.
5. Мазана Т.В. Трудові ресурси сільського господарства та ефективність їх використання

в ринкових умовах [Електронний ресурс] / Т.В. Мазана, В.П. Ткаченко // Ефективна економіка. — 2011. — № 12. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>

6. Бортник В.А. Демографічні проблеми формування кадрового потенціалу аграрних підприємств / В.А. Бортник // Економіка АПК. — 2009. — № 1. — С. 136—137.

7. Загора О.І. Основні тенденції формування і використання трудових ресурсів в аграрних підприємствах / О.І. Загора // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 4. — С. 85—90.

8. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств. Підручник. — 2-ге вид., доп. і перероблене / В.Г. Андрійчук. — К.: КНЕУ, 2002. — 624 с.

9. Думенко І.В. Підвищення якісного складу кадрового потенціалу аграрних підприємств / І.В. Думенко // Культура народів Причорномор'я: Науч. журнал ТНУ ім. В.И. Вернадського. — Сімферополь, 2009. — № 176. — С. 69—72.

10. Жибак М.М. Соціально-економічна сутність аграрного трудового потенціалу [Електронний ресурс] / М.М. Жибак // Збірник наукових праць "Економічний аналіз". — Вип. 4, 2009. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecan/2009_4/pdf/zhybak.pdf

11. Юдіна В.А. Шляхи підвищення зайнятості сільського населення та розвиток ринку аграрної праці [Електронний ресурс] / В.А. Юдіна, В.В. Головань // Науково-практичний збірник Українського науково-дослідного інституту продуктивності агропромислового комплексу. — № 13. — 2009. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>

12. Яценко О.В. Сучасний стан безробіття на селі / О.В. Яценко // Збірник студентських наукових праць Уманського державного аграрного університету. — Економічні науки. — 2009. — Ч. 3. — 180 с.

13. Рудік Н.М. Формування та використання трудо-ресурсного потенціалу в реформованих сільськогосподарських підприємствах / Н.М. Рудік // Таврійський науковий вісник: науковий журнал. — Вип. 59. — Херсон: Айлант, 2008. — С. 157—162.

References:

1. Shterma, T.V. (2010), "Status and problems of motivation of labor of personnel of agricultural enterprises of Chernivtsi region", [Online], available at: http://econa.at.ua/Vypusk_7/shterma.pdf (Accessed 4 Dec 2017).

2. Klokar, O.O. (2011), "Improving the efficiency of reproduction of labor resources of the agricultural enterprises", *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 112—115.

3. Kuzmak, O.I. (2004), "Formation of personnel potential of agroindustrial complex", *Ekonomika I upravlinnya*, vol. 3(25), pp. 91—96.

4. Goshko, T. D. (2010), "Formation of personnel of agricultural enterprises of Lviv region", *Vіsник Lvivskogo natsionalnogo agrarnogo unіversitetu: ekonomika APK*, vol. 17(2), pp. 528—523.

5. Mazana, T.V. and Tkachenko, V.P. (2011), "Labor Agriculture and effectiveness of their use in market conditions", *Efektivna ekonomika*, vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 4 Dec 2017).

6. Bortnik, V.A. (2009), "Demographic Problems in the Personnel Capacity Building of Agrarian Enterprises", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 136—137.

7. Zamora, O.I. (2009), "Major trends of formation and use of labor in agricultural enterprises", *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 4, pp. 85—90.

8. Andriyчук, W. G. (2002), *Ekonomika agrarnykh pidpryemstv* [Economics of agricultural enterprises], 2nd ed, Kyiv, Ukraine.

9. Dumenko, I.V. (2009), "Improving the quality of the human resource capacity of agricultural enterprises", *Kul'tura narodov Prychernomor'ia : Nauch.zhurnal TNU im. V.Y. Vernadskoho*, vol. 176, pp. 69—72.

10. Zhibak, M.M. (2009), "Socio-economic essence of agrarian labor potential", [Online], available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecan/2009_4/pdf/zhybak.pdf (Accessed 4 Dec 2017).

11. Yudina, V.A. and Golovan, V.V. (2009), "Ways of increasing employment of rural population and developing the market of agrarian labor", *Naukovo-praktichniy zbirnik Ukrayinskogo naukovo-doslidnogo Institutu produktivnosti agropromislovogo kompleksu*, vol. 13, available at: <http://www.nbu.gov.ua> (Accessed 4 Dec 2017).

12. Yatsenko, O.V. (2009), "The current state of unemployment in the countryside", *Zbirnik studentskiykh naukoviyh prats Umanskogo derzhavnogo agrarnogo unіversitetu: Ekonomichni nauki*, vol. 3, pp. 180.

13. Rudik, N.M. (2008), "Formation and use of labor resource potential in the reformed agricultural enterprises", *Tavriys'kiy naukoviy zhurnal*, vol. 59, pp. 157—162.

Стаття надійшла до редакції 04.01.2018 р